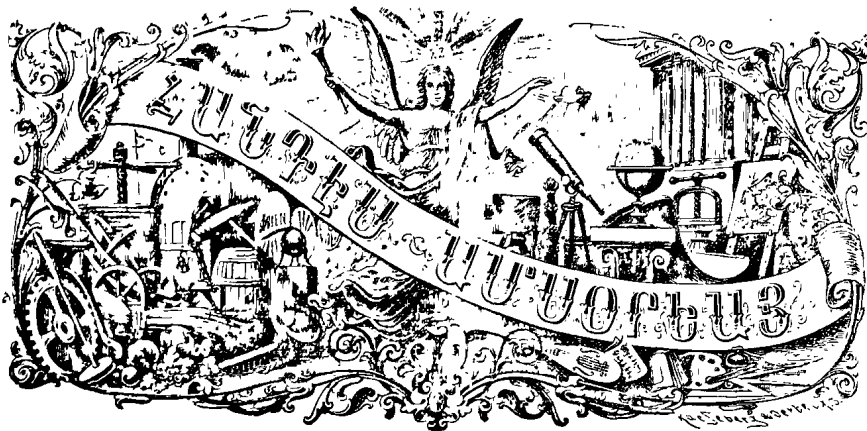

ԲԱՐՈՅՈՒԹՅԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԵՐԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍԳԻՏՈՒԿԱՆ

ԻՂ. ՅԱՐԻ 1910

Տարեկան 15 ֆր. տպի — 6 րբ.:
Վնդամսեայ՝ 8 ֆր. տպի — 3 րբ.:
Մեկ թիւ կ'արժէ 1.50 ֆր. — 70 կ.:

ԹԻՒ 11, ՆՈՅՆՄԵՐ

ԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅՈՍԱՆԻ ԹԵ ՀՐԵՍՏԱՆԻ

Եւտազայ ուսումնասիրութեան առիթ եւ զաւ գիտական Jos.

Danki հմտալից մէկ յօդուածն, որ լոյս տեսած է ինսպրուկի Աստուածաբանական եւ տաճարական իտալական կամ նախադասական թարգմանութեան ուսումնասիրութեան: Այս անգամ Յօդուածագիրն քննութեան կ'առնու Վարդի Աստուածաբանի հետեւեալ համարը «Եւտազայ» լեռնի մէջ յետաւան:

Կան կամ նախադասական թարգմանութեան ուսումնասիրութեան: Այս անգամ Յօդուածագիրն քննութեան կ'առնու Վարդի Աստուածաբանի հետեւեալ համարը «Եւտազայ» լեռնի մէջ յետաւան:

¹ Jos. Denk, Zur Itala: Zeitschrift für katholische Theologie, 34 (1910) p. 599—607.

Եւտազայ ուսումնասիրութեան առիթ եւ զաւ գիտական Jos. Danki հմտալից մէկ յօդուածն, որ լոյս տեսած է ինսպրուկի Աստուածաբանական եւ տաճարական իտալական կամ նախադասական թարգմանութեան ուսումնասիրութեան: Այս անգամ Յօդուածագիրն քննութեան կ'առնու Վարդի Աստուածաբանի հետեւեալ համարը «Եւտազայ» լեռնի մէջ յետաւան:

¹ Biblia sacra Vulgatae editionis. Ex ipsis exemplaribus inter se atque cum indice errorum corrigendorum collatis critice ed. Mich. Hetzenauer. Innsbruck, Wagner, 1906. — Eb. Nestle, Novum Testamentum latine. Textum Vaticanum cum apparatu critico ex editionibus et libris manu scriptis collecto imprimendum curavit —. Stuttgart, 1906.

² Novum Testamentum graece ad antiquissimos testes denuo recensuit apparatus criticum omni studio perfectum opposuit commenta-

բնագիրներու եւ թարգմանութիւններու .
 բայց այսմ յեականս բնագիրներն իրարմէ
 չեն տարբերիր: Սակայն խնդիրն ուրիշ
 երեւոյթ կը գգնուի, եթէ Ս. Հայրը կոչ-
 մունք վկայութեան կոչներ, որ անհրաժեշտ
 հարկաւոր է նախնական բնագիրն վերա-
 կանգնելու համար: Խնդրոյ նիւթ եղող
 անուանակոչութիւնն չորս զանազան ձեւե-
 րով կը ներկայացընեն Ս. Հայրը, ըստ որում
 է Լեւոնոսի բացատրութիւնը կամ կը
 պակսի կամ փոխանակուած է Լեւոնոսի,
 Լեւոնոս եւ Լեւոնոս անուններով: Միզի
 համար հետաքրքրական կրնայ ըլլալ ի հայրի
 միայն Լեւոնոս անուն գործածութիւնն,
 որուն հետքը շատ հին է: Երկու նշանաւոր
 Հայրեր միեւնոյն գաւառէն, երկուքն ալ
 Հոյակապ իրենց գրութիւններովն ու հնու-
 թեամբը, Լեւոնոս անունն կը գործածեն
 փոխանակ Լեւոնոսի Գործք Առաքելոցի
 վերոյիշեալ համարներն յատաճ բերած
 ժամանակներն: Առջին անգամ յիշատա-
 կողն է Տերտուղիանոս († 240) Ընդդէմ
 Լեւոնոսի գրած զբնի մէջ շատ ազատ կեր-
 պով յատաճ բերելով վերոյիշեալ համարն
 այսպէս. In universa terra exiit sonus
 eorum et usque ad terminos terrae
 verba eorum . . . Cui enim et aliae
 gentes crediderunt, Parthi, Medi, E-
 lamitae, et qui inhabitant Mesopo-
 tamiam, Armeniam, Phrygiam, Cap-
 padociam et incolentes Pontum et
 Pamphyliam; immorantes Aegyptum
 et regionem Africaeque et trans Cy-
 renem inhabitantes; Romani etc.
 (Յոր հաւատացին եւ այլ ազգք. Պարթեւք,
 Մարք, Իլամացիք, եւ որք բնակեալ են ի
 Սիւրիոյս, է Լեւոնոսի, ի Փոնտոս եւ
 ի Կապադոքիոյս եւ որ բնակեալ են ի
 Պոնտոս եւ ի Պամփիլիայ, որ դադարեալ

կան յնդկաստան եւ յաշխարհն Ափրիկեաց
 եւ բնակեալքն յայնկոյս Նիւրիսիայ եւն):
 Թէ Լեւոնոսի անուն գործածութիւնն
 Տերտուղիանոսի հարազատ ընթերցուածն
 է, որուն վրայ կը կասկածի Գէորգ-Միս-
 րոպ¹, որ եւ է խնդրոյ նիւթ չէ, վասն
 զի այսպէս ունին նաեւ ամէն հրատա-
 րակութիւնները եւ անոնց ձեռագիր օրի-
 նակները: Այս առթիւ չենք կրնար չիշխ-
 նաեւ Դ. Խաչկունցի «Իրիկիոյ կաթողիկո-
 սութիւնը» վերնագրով մէկ յօդուածն², ուր
 այսպէս յառաջ կը բերուի Տերտուղիանո-
 սի վրայ (Վրնուսի գաղղիկներն թարգմանու-
 թեան վրայէն (Փարիզ 1852). «Ընդ ամե-
 նայն երկիր է— բարբառ նոցա եւ մինչեւ ի
 ծագս աշխարհի են Հայք նոցա . . . Պար-
 թեւք, Մարք, Իլամացիք, Հայերը . . . :
 Ինչպէս անհերքեալ կը տեսնուի, բողոքովն
 տարբեր ձեւի մէջ յառաջ կը բերուի Տեր-
 տուղիանոսին խօսքը քան զոր մենք վերը
 զրինք, որ միայն հարազատ ընթերցուածն
 է. բայց անկէ վերոյիշեալ նախադասութեան
 մէկ մասը Սաղմոսին (ԺԸ. 5.) սա խօսքն է
 «ընդ ամենայն երկիր եւ բարբառ նոցա»
 մինչեւ ի ծագս աշխարհի են խօսք նոցա,
 որ վեց անգամ ծանօթ է ինչի հայ գրակա-
 նութեան, սակայն բողոքովն անլուր եւ
 անծանօթ է Եօդուածագրին յատաճ բե-
 րած ձեւովը³:

Դառնալով մեր խնդրոյն՝ Գործք Ա-
 ռաքելոցի արդի բնագիրն եւ Տերտուղիանո-
 վկայութիւնն իրարու հետ համեմատելով
 կը տեսնենք որ ըստ ամենայնի բառացի յա-
 տաճ չի բերեր մատենագիրն. ըստ այսմ
 երկու բնագիրներու տարբերութիւններն

tionem isagogicam praetextuit Constantinus Tischendorf. Editio octava critica maior. Lipsiae, Hinrichs, 1872—1894. Vol. I—III.
¹ Adversus Jud. 7.

¹ Բերտոլտի Թեոֆիլ Գրիգոր Լեւոնոսի մասին (քննական ուսումնասիրութիւն), Կ. Պ. տպ. Օ. Արզ. մ. 1910. էջ 30.
² Նորագիծ (Երաթ երթ) 1909, թ. 4. —
³ Դ. Խաչկունցի այս յօդուածին առթիւ ժամա-
 նակին մանրամասն գրուած ըլլալով Բաղմամբէի մէջ
 (1900, էջ 63—65, 97—103, 145—155) թէեւ մասամբ
 ուրիշ տեսակետէ, աւելորդ կը համարինք նոյնքոր վերա-
 սին երկրորդը, ուր յատկապէս կը խոսուի Տերտու-
 ճիանու վկայութեան արժեքին վրայ:

եւ անուանց տեղափոխութենէն կը տեսնուի. որ Մատենագիրն է յերդարեան ժամանակ անկարգութիւն կ'ընէ ի Հայս գտնուող քրիստոնէայ հաւատարմութիւնը, որոնք Ս. Գրիգորի օրով միայն պաշտօնապէս ընդունեցան քրիստոնէութիւնն: Այսպէս զոնէ կը հասկնայ խօսքիս զօրութիւնը Հ. Յովսէփ Գալըճեան¹, որ առաջին անգամ մտադիր եղած է Տերտուլիանու վկայութեանը, երբ կը գրէ «Բազում հաւատարմեայ ի Հայս համարի լեալ (Տերտուլիանոս): Նոյնպէս կը մեկնեն նաեւ նորագոյն բնութիւններն ալ Հ. Ալիշան², Zahn, Հ. Սարգեան³, Արք. քանի որ մէկ կողմանէ Գործք Առաքելոցի բնագիրն վկայութիւնն ըստ ամենայնի բառացի չէ եւ ի յերդարեան է միայն, կրնայիք, կը գրէ զիմանական Zahn, Տերտուլիանոս այս ընթերցումն կամայական կամ անգիտակից համարիլ, եթէ միեւնոյն տարբերութիւններն (variantes) Ս. Ագոստինոսի քովն ալ չլսանէիք, որ 200 տարի ետք քան զՏերտուլիանոս երկու անգամ կը յիշէ Հայոս Կոնստանտինոսի միեւնոյն առթի մէջ: Նախ ի գիրս Contra epistolam quam vocant fundamenti (c. 9) գրուած 396—397 թուականին այսպէս. Qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, et Cappadociam, ինչպէս ունի Վիկենայի քննական հրատարակութիւնն⁴. երկրորդ անգամ ի թղթին De actis cum Felice libri duo գրուած 404ին⁵, սակայն այս վերջին թղթին մէջ յիշուածն Ագոստինոսի գործոց առաջին տպագրութեան (editio princeps 1506 Պազէլ) ընթերցումն ըրալով Zahn' Contra epistolam ի նմանողութիւն կը համարի, հետեւաբար Zychaի քննական հրատարակութեան համար գոր-

ծածած ձեռագիրները Հրէաստան ունին (Judea), բաց ի ծով նշանակուած editio princeps օրինակը, իսկ Jos. Denk այս վերջին ընթերցումն ալ վստահելի կ'ընդունի:

Այժմ խնդիր է թէ ինչպէս ծանօթացած է Հայաստան ընթերցումն այս երկու հոյակապ մատենագիրներուն: Zahn կը գրէ. «Տարակոյս չկայ որ արդէն Տերտուլիանոսի, եւ նոյն իսկ Ագոստինոսի ժամանակ արքիեպիսկոս քանի մը ձեռագրող մէջ Հայոս Կոնստանտինոսի ընթերցումը մուծուած էր փոխանակ Հրէաստանի: Նոյնպէս ստոյգ է, որ այս ներմուծումն կամ փոփոխութիւնը գիտնամք եղած է. Հայոս Կոնստանտինոսի անունն ամենայն իրաւամբ քար զայլութեանը եղած էր Ալիլիէի մէջ, վասն զի Գործք Առաքելոցի պատմութիւն (Բ. 5 եւ 8) համաձայն լեզուաց հրաշագործութեան ներկայ եղող ունկնդիրներն՝ զանազան երկրներէն եկած՝ բայց Նրոսաղէմի մէջ հաստատուած Հրեայք էին: Հետեւաբար ուրիշ բան չէր մնար, բայց եթէ ընդ մէջ Միջագետքի եւ Կապպադոքիայի գտնուող Հայոս Կոնստանտինոսի փոխանակ Հրէաստանի:

Գալով Գործք Առաքելոցի նախնական ընթերցումն ընթերցումին՝ շատ զիմանականներ միաբան չեն յայտն: Թամնայն դէպս Հայաստան ընթերցումն պաշտպանող մը ծանօթ չէ, միայն Belser կ'ենթադրէ որ նախնական ձեւն կամ Հայոս Կոնստանտինոսի հաւանականաբար Խոսեֆէս եղած ըրալ⁶. նոյնպէս Օրմանեան⁷ երկրին աշխարհադրական զիրքին նայելով աւելի պատշաճ կը համարի Հայոս Կոնստանտինոսի քան Հրէաստանը⁸: Յաջն նախնաբար Հայոս Կոնստանտինոսի ընթերցումն կողմն էր⁹, բայց այժմ միտեալ է Հրէայ¹⁰ (Ἰουδαϊσμός) ընթերցում-

¹ Պատմութիւն Տիեզ. Հատ. Բ. էջ 465:

² Արշալոյս քրիստոնէութեան Հայոց: Վենետիկ 1901, էջ 10—11:

³ Բազմ. 1900, էջ 146:

⁴ Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum, Vol. 25, pars 1. p. 204.

⁵ Անգ. pars 2. p. 807.

⁶ Zeitschr. f. kath. Theol. 34, p. 601.

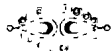
⁷ Studien zur Apostelgeschichte: Theol. Quartalschr. 77 (1905) p. 90.

⁸ L'église arménienne, son histoire, sa doctrine, son régime etc. Paris 1910. p. 7.

⁹ Einleitung in das Neue Test. 2. Aufl. 1900—1907, I, 43.

ծին: Աւերի նորագոյն ժամանակներս ամերիկացի գիտուն մը Հաչ (Hatch) Սորարոնի եւ Յովսէպոսի Արաբիւն ընթերցուածը կը պաշտպանէ, որմէ կ'ըսէ շատ զիբաւ Հայաստան (Armenia) անուն կրնար յառաջ գալ, ըստ այսմ Հայաստան կամ Armenia ընթերցուածն լոկ աղաւարութիւն մըն է: Աւերորդ կը համարինք յիշել ուրիշ ենթադրութիւններ, որոնք որ եւ է կարեւորութիւնէն զուրկ են մեզի համար: Դժբախտաբար հայ գրականութեան մէջ անծանօթ են Հայաստան ընթերցուածին նպաստաւոր վկայութիւններ. գոնէ Գրիգոր Լամբրոնացի եւ Մատթէոս վարդապետն, որոնք Գործք Առաքելոցի մեկնութիւններ գրած են, այսպիսի ընթերցուած մը չեն ճանչար. նոյնը կրնա՞ք ըսել եւս առաւել Գործք Առաքելոցի հայերէն զրչագիր եւ տպագիր օրինակներուն նկատմամբ: Վերջացընելով մեր խօսքը, պէտք էր յամենայն դէպս հաստատուն կենալ Հայաստան ընթերցուածին վրայ՝ համաձայն յոյն, ասորի, հայ, իսպաի, հիւնական բնագիրներուն:

Հ. Գ. ՓԵՐՍԵՆՍ

ՄԱՅՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՅԱՎԱՆՈՒԹԵՒՆ Վ. ՀԱՅՈՒԼ ԵՒ ԻՐ ԹՈՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՔԸ
“ԲՆԱԳՆՈՒԹԵՒՆ. ԵՒ “ՁԵՆԵՆՈՒԹԵՒՆ”

Անցեալ Օգոստոս թուին մէջ (էջ 255) նուիրած էի անձնաւորութեան քանի մը խօսք Գ. Չիթուրիի “Բնագնութիւն” խորագրեալ հատուածին (ԲԶԳ. 1910, էջ 209—212) անթիւ, ուր կը ցուցնէի թէ յիշեալ գործը, որ իբրեւ նորագիտ կը ներկայացուէր, նորութիւն մը չէ:

Գ. Չիթուրի 10 Աւգոստոս թղթով կը խնդրէր խմբագրութենէս այս մասին աւելի բացատրութիւն: Խմբագրութիւնս երկտողով

շանաց պատասխանել հարցասիրին (Սեպտ. 10) թղթով լուծեալ ըստ մէջի, Կէփն կը շօշափեմ Նոյն Նիւթը, ընդ միշտ լուծած ըլլալու համար այս խնդիրը:

Երբ կը գրէի Հայնդիսի յիշատակեալ տողերը, ունէի առ ձեռն միայն Հ. Տաշեանի ցուցակը, ուր ցուցակագրուած էին մեր 4 Ձեռագիրները: Այժմ հնարաւորութիւն ունենալով քննել Մատենադարանի նոր ստացած ձեռագիրներն ալ, որոնք չեն ցուցակագրուած տակաւին, գտայ հին 7 նոր ձեռագիր ալ, որով մեր Հաւաքման մէջ կ'ունենայինք 11 Ձեռագիր յիշեալ թարգմանութիւններէն. տեսայ երկու ձեռագիր ալ Նիւթածին եւ Թաւրիցի Ձեռագրաց ցուցակներու մէջ: Դ-ի. Թորգոմեանի եւ Գ. Չիթուրիի ծանօթ երկու օրինակներն ալ կցելով այս թուին, ինծ ծանօթ կ'ըլլան “Բնագնութեան”, եւ “Ձեռնագնութեան”, 15 ձեռագիր, որոնք ի միասին կու տան հնարաւորութիւն պայծառ գաղափար մը ներկայացնելու գործոյն վրայ:

Այս ձեռագիրները 4 խումբի կը բաժնուին: 1. Առանց թարգմանչի ընծայակաւներու. այս խումբը հնագոյնէ կ'երեւայ, որ տակաւին վերջնական ձեւ չառած թարգմանչէն տարածուած է. խմբին ներկայացուցիչներն են մեր Մատենադարանի A (25×19 սմ. նորագիր). եւ B (16.3×10.5 սմ. բոլորգիր) ձեռագիրները. արդէն B յայտնի ալ կ'ըսէ թէ սկզբնագրէն գաղափարուած է (տես վարք):

2. Թարգմանչին ընծայակաւներով (առ հայ վաճառականս եւ առ Ս. Լուսաւորիչ. հմմտ. Տաշեան՝ ցուցակ էջ 668). այս խումբն ալ հին է եւ ունի բազմաթիւ ներկայացուցիչներ. ինծ ծանօթ են C (թ. 262 Մատենադարանի), D (թ. 350), E (թ. 383), F (23.4×19 սմ. նորագիր, օրինակուած Աի վրայէն ըստ մասին), G (21×16.2 սմ. նորագիր), H (18.3×10 սմ. նորագիր), I (Գ. Չիթուրիի օրինակն յամէ 1717 Նոյ. 1):

3. Բնագնութիւնն առանձին J (թ. 329 Մատենադարանի), K (16×10.5 սմ. նորագիր), L (Գ. Ս. Միլիք Աղամեանի օրինակն, յամէ 1747 Նոյ. 1. հմմտ. ՀԱՆԴ. ԱՄՍ. 1908, էջ 82. ընդօրինակուած ապահովապէս I էն, որմէ է անշուշտ նաեւ թուականը):

4. Ձեռնագնութիւնն առանձին՝ M (18.7×11 սմ. նորագիր 1833էն Նապակտի ձեռքէն), N (Ս. Խաչ Մատենադարանի ի Կէփնուր, թ. 341, հմմտ. ՀԱՆԴ. ԱՄՍ. 1893,